

הוספתי משפט אחד, הראשון, כדי שתקבלי מושג על הכיוון שאנו שואפים אליו: פשוט, בהיר, ואישי. סימנתי בקווים מדגישים את המילים המיותרות, שחוזרות על עצמן ולא מוסיפות. האם נראה לך שניתן לשנות גישה וסגנון? בברכה ובתודה, רזיה וחגי

פרק ב': מסעות

את פרק הנעורים בחייו חסרי המנוח של אריה חותמים המסעות שערך בשנים 1942 ו-1944. במסעות אלה, שחרגו מגבולות ארץ ישראל (במסע צפונה) ומגבולות ההתיישבות היהודית (במסע למדבר), באה לידי ביטוי מוחשי גם תפישתו הגיאוגרפית-פוליטית בדבר היקפיה האמיתיים של הארץ המובטחת – היקפים שנוסחו וסומנו בספרי המקרא. מנעוריו ועד אחרון ימיו ראה אריה בארץ ישראל את מולדתו האחת, ופרק הילדות ברוסיה ובפולין לא היה מבחינתו אלא מעין הקדמה לסיפור האמיתי.

הוא התחבר אליה, קודם כל, דרך המקורות, ובראש וראשונה – התנ"ך. אריה חי את התנ"ך כאילו כל המתואר בו לא רק שהוא מציאות, אלא הוא מציאות המתרחשת. **כעת**. דרך הטקסטים נקשר אל המקומות והנופים, ואל הנופים הלך כדי להחיות את הכתוב, להיצמד אליו ולחיות אותו – דרכם. תנועות הנוער – "המחנות העולים", לגביו - ראו בטיולים, מאז ועד עתה, חלק מרכזי בהווי החיים של הנוער, ועיקר גדול במישנתן החינוכית: המאמץ המרוכז, הנחישות להגיע ליעד, פיתוח הסיבולת האישית, המודעות לצורך בעזרה הדדית והנכונות למלאו – ומעל לכל, אולי: החוויה הרגשית-הקולקטיבית של קבוצה ההולכת יחד, מתאמצת יחד ומגיעה יחד. כל אלה היו לערכי תשתית של חינוך לבניית אישיותו של הדור החדש, דור העתיד, דור הבנים של החלוצים, שאבותיהם וההיסטוריה גם יחד הועידו לו את השליחות שהתבררה כעקובה-מדם: הבטחת הארץ הנגאלת – לגואליה – אריה התחנך בתנועת הנוער ואימץ בלב שלם את ערכיה. כל טיול היה לו מבחן סבילות, אך גם מסע-התוודעות והליך של התחזקות רוחנית. להדריך בתנועה היה חלק שאין טבעי ממנו במסלול המודע הזה. להחליט על מסע נועז, ולצאת אליו בחבורה מצומצמת, נבחרת – כזו שאיתה אתה יוצא גם לדרך שיש בה סיכונים – היה בשבילו מובן-מאליו. ולהשאיר בבית, לתקופה של שבועות, רעיה צעירה המטופלת בפעוט – לא היה בכך גורם מעכב (זה גם לא היה אירוע נדיר). את המדבר חייבים להכיר וללמוד, כך נעשה אותו לשלנו. אל סוריה ולבנון חייבים ללכת – גם שם יש לנו שורשים, ועם שכנים קרובים צריך להתרועע. והתנ"ך – מפת חיי הרוח שלו – מתווה כיוונים.

ומעבר לכל, לכל האידאולוגיה והאילוצים ונוכחות ההיסטוריה – זה היה
כיף!...

1. החמישה שטאטאו את המדבר

אביב, 1942.

במדבר לוב מתקדם המצביא הגרמני רומל בראש צבאותיו. המטרה – מצרים (איזור תעלת סואץ) והלאה, צפונה – אולי עד סוריה, הנתונה בידי צבאות ממשלת וישי הצרפתית, משתפת הפעולה עם הכובש הנאצי. ארץ ישראל, והישוב היהודי הקטן שבה – בדרך. האיום המתקרב מביא את מוסדות ה"הגנה" לבדיקת אפשרויות של התגוננות והצלה. ריכוז אוכלוסיה על הכרמל – אפשרות נשקלת. אפשרות נוספת – פינוי אוכלוסיה אל מדבר יהודה והערבה, מקום של מחבוא ושל התגוננות.

אבל האיזור – אז, בראשית שנות הארבעים – זר ובלתי מוכר עדיין. ומחייב בדיקה. מתארגנת חמישייה: עזרא כדורי, מנשקה (בבאיוף) הראל, משה'ל הורביץ ("מלך הקפא'פ"), אהוביה מלכין ואריה בן גוריון. המשותף לכולם – חברי "קבוצת החוגים" (הקייבוצים בית השיטה ומעוז חיים), כולם בוגרי תנועת המחנות העולים ומדריכה המשימה – לבדוק וללמוד את שבילי המדבר לאורך חוף ים המלח.

האם היתה זו באמת שליחות מטעם ה"הגנה" (היה להם נשק אישי, טורח אריה לציין מקץ 20 שנה, שהושג באישורם של אליהו גולומב וישראל גלילי), או מסע שחלקו רומנטי וחלקו דחף בלתי ניתן לריסון להכרת חבל-ארץ חתום, דחף שמקורו בשגעון הטיולים, באהבת הארץ השלמה ובאהבת התנ"ך? האמת היא, שזכות ראשונים על המסעות למדבר שמורה ל"חוגיסטים", שכבר בשנת 1934 הקיפו את ים המלח סביב-סביב, ולוותיקי בית השיטה, שבשנת 1936 יצאו מזרחה, לגלעד. אבל החמישייה הזאת היתה ראשונה לבצע סיור מתוכנן וממושך-יחסית (14 יום), ואת גלילי הם שכנעו, שיש לבדוק הלכה-למעשה אם מתאים המדבר לאימוני הפלמ"ח (אימונים שהיו בלתי-לגאליים אז, והבריטים פקחו עין), וכך הצליחו לקבל מידיו 15 לא"י למימון המסע. סכום גדול... ושנתיים אחר כך כבר ערך הפלמ"ח מסעות למדבר יהודה, למצדה ולמכתשים – בתוואי שהם שרטטו.

"סיימנו אז סמינר-מדריכים תנועת"י יספר עזרא כדורי בפגישת החמישייה בקיבוץ גשר, 20 שנה אחר כך, "ורצינו להתפרק מהמתיחות ולערוך טיול של הנאה, בצוות חברי. בחרנו לברוח למדבר, למכתשים. אז גם 'המצאנו' את השם 'מכתש'. לא יכולנו להשיג מידע משום מקום על המכתשים, כי איש לא היה שם! הטיולים שערכו אז תנועות הנוער היו עד מצדה, וכל היותר – עד סדום. דרומה משם לא הדרינו. ואילו אנו, הפעם, רצינו להדרים יותר".

ברכב אי אפשר היה להגיע, בימים ההם, אל המדבר, ועל כן תוכנן המסלול ליציאה מירושלים, ביום 17.3.42, לחברון דרך קבר רחל וחלחול ("רצינו מאד לבקר בקבר רחל, אבל הנהג הערבי של הטקסי ששכרנו האיץ בנו"), ומשם אל יאטה (יוטה) בדרום הר חברון – בה נשכרו בדווי ושני גמליו להעמסת הציוד, כולל מתנות לחסיין בן שבט הג'הלין, המארח המיועד (שהיכרות מוקדמת איתו עשו שמריה גוטמן ועזרא כדורי, כמה חודשים לפני כן, בדרכם למצדה). משם, במסע רגלי דרך מדבר זיף, מדבר כרמל ומדבר מעון הגיעו אל מישר השבט, מעל למצדה, והתמקמו במאהל הבדואי. מן המאהל, שימש אותם כבסיס לסיוריהם, ייצאו לסריקת הנחלים והשבילים שבין עין גדי לסדום: נחל צאלים, נחל משמר, נחל חבר, נחל דוד, מצדה, ראש זוהר, נחל חימר, גיא הגמלים, נחל עמיעז, סדום, והמכתש הקטן. הסיורים האלה נמשכו יום, או יומיים, או שלושה – ותמיד חזרו אל מאהל הג'הלין.

חברי תנועות הנוער מתקופת הזוהר שלהן – שנות ה-40 ועד שנות ה-60, בערך – מכירים את השמות האלה מהמפות, מהצ'יזבאטים, ובעיקר מזכרונות ההליכות הארוכות, כל הציוד על הגב, עם משמעת המים המיתולוגית שייבשה אותם בזמנה – בטעות, כפי שהסתבר, אבל לימדה פרק בהילכות התאפקות

והסתפקות-במועט. השנים הרבות שעברו מאז, מאות אלפי הרגליים שדרכו בשבילים שסומנו אז והיום הם דרכים כבושות, ראויות לא רק למיטיבי לכת, המדבר והערבה שהיו עלומים, זרים ועויינים, והיום הם אתרי תיירות המשווקים לכל אורח-לרגע, הישובים שנוסדו בערבה – היום אתה עובר ברכבך ממקום למקום באפס מאמץ (רק אל תשכח להצטייד במים, לשתות הרבה!...) – החמישייה שיצאה בדרכה אל הבלתי-נודע הציבה אותו, אכן, כיעד נכסף, וגם עשתה אותו ניתן להשגה.

אריה – כבר אז מקריח וממושקף – הוצג בפני הבדווים כדוקטור, מה שהרשים מאד את המארחים, העמיס עליו תור שלם של מבקשי עצה ומרפא, ורוקן – בתוך זמן קצר – את כל מלאי-החירום של כדורים למיניהם, שלקחו עמם לדרך כעזרה ראשונה. את מלאי הדבש שהצטיידו בו (כמזון-דחק לשעת מחסור) חיטלו המארחים, שהתכבדו בו באין כיבוד אחר. אבל זה מה שהקל על האירוח וקנה את ליבות המארחים, ואילו המטיילים עצמם, למרבית המזל, לא נזקקו לו.

מטרת המסע היתה: לעבור כל שביל ולשתות ממי כל מעיין וגב-מים – ולסמן הכל על מפה. במדבר חגג עדיין האביב: הגבים היו מלאים מים טריים, פרחים רבים פרחו בכל מקום כמעט, לגמלים לא חסר עשב, ובכל מלוא העין שקקו חיים: עופות, צבאים, זוחלים וחרקים למיניהם. "כאן הבנתי לראשונה את משמעות ה'מדבר' התנכ'י" – חוזר אריה, כדרכו, אל המקורות – "מקום התנהלות הבדווי להשקות צאנו ומקנהו". ובכל מקום מערות, ובפתחיהן – מעיינות: לחניית לילה מזדמנת, להעלאת מדורה. ובכל מקום שהעלו מדורה – התלקטו סביבם רועים מן הסביבה והתכבדו בדבש... קבלת הפנים שזכו לה במאהל הג'הלין, לעומת זה – כללה, בעיקר, את טקס הכנת הקפה: תיפוף העלי הכותש את גרעיני הקפה הקלויים על דפנות המכתש, רתיחת המים והבל הקפה המתבשל, ולבסוף לגימת המשקה המר והחריף מהספלונים זעירים – בקצה השפתיים, ובמשיכה רבה. והכל – לפי המסורת.

אבל עיקרו של המסע, מעבר לאירוח, לטקסי הקפה, להתאמת הפסוקים למראות המתחלפים – היו השיטוטים בנחלי האכזב, החיפוש אחר מקורות-מים, התוויית מסלולים להולכים שיבואו אחריהם, וסימון כל אלה על מפה – המפה שתושלם, לאחר שובם, כמפת 1:100,000 הראשונה של מדבריות יהודה, ותספק הדרכה ראשונית ובסיסית לכל הטיולים שיערכו שם מאז ועד ימינו. (המפה הזאת גם תהיה להם, בדיעבד, אסמכתא להחזר הוצאות המסע מטעם מוסדות ה"הגנה" – עניין שאין לזלזל בו, כשמדובר בקיבוצניקים שאפילו תקציב פרטי כלשהו טרם עמד לרשותם אז).

המוביל בכל הסיורים היה חסיין, המדריך הרשמי, איש שבט הג'הלין. הוא הובא מראש בסוד התכנון וקיבל עליו להורות להם את הדרכים ואת הכיוונים. "נדהמת", מספר עזרא כדורי. "מניין הבדואי הזה מכיר את שבילי המדבר? אני יודע שכל שבט בדואי מכיר את האיזור שהוא חונה בו, שהוא איזור המחיה שלו. אבל קח בדואי והוצא אותו מאיזור מחייתו לאיזור אחר – והוא כמו עיוור, מוכה סנוורים: לא בורות ולא שבילים! ואילו חסיין זה הכיר את כל הבורות, את כל המעברים, את כל הנאקבים, את כל הגבים. הוא הגיע עד תעלת סואץ. הוא היה בפטרה. היה בעקבה. ואני תהיתי".

ואז סיפר להם חסיין על הגרמני שעוד ב-1931 ישב בעין גדי, וחסיין היה מלווה אותו בכל דרכי המדבר, הנגב והערבה. היתה לו משקפת, סיפר חסיין, ובידי הבדואי נתן מקל מסומן אדום-לבן-אדום-לבן, וביחד – בלא שהמלווה הבין מה הוא עושה – היו מודדים ורושמים, מודדים ורושמים – וכך מיפה הגרמני את כל המדבר, ואת כל המפות שלח לגרמניה – המפות שנועדו להכין את ההתקפה הגרמנית על המדבר וארץ ישראל ממצרים.

(על אמיתותו של הסיפור הזה מעידים גם מקורות אחרים, על פיהם היה זה הגרמני פריץ פרנק, איש הטמפלרים שישבו אז בארץ במושבה וילהלמה. הוא עסק בארכיאולוגיה ובגיאוגרפיה, ובצד העיסוק המדעי עסק גם במיפוי מדבר יהודה. בשנת 1940 נעצר בידי ה"הגנה" וגורש עם כל הטמפלרים מהארץ. מאוחר יותר הוציא ספר חשוב על האיזור.

ברומן "אנשי סדום" – מאת אהוד בן עזר, עם עובד, מתואר האיש כיליד וילהלמה, שהתפרנס מגידול ירקות, אך עיקר עניינו היה הסיורים במדבר יהודה, שאליהם הירבה לצאת. על פי ספר זה, פירסם פרנק את ספרו "מתוך הערבה" בשנת 1934, ואת ארץ ישראל עזב רק ערב פרוץ מלה"ע השנייה.

נראה, איפוא, כי אכן היה גרמני כזה, וחסיין אכן היה עוזרו ומדריכו בשבילי המדבר. והחמישייה ש"טיאטאה את המדבר" נהנתה בלא-דעת מהנסיון שרכש הבדואי בשירות ה"אויב"...

אריה הולך עם כולם, מטפס עם כולם אל המצדה במעלה תלול, שהם מחברים אליו יתדות וחבל, לטובת המטפסים שיבואו אחריהם. כשהם לומדים לכלכל את צרכיהם בתנאי מדבר, להתחזקת אחר

צמחים ושורשים הראויים להסקה, לאפות לחם ערב לחך ללא כלים, כשלהרשותם רק קמה, מים ואש – הוא תוהה על הקשר שבין לחם ה"זורב" הזה – עוגת כדור הבצק האפוי באפר – לבין "עוגת הרצפים" המקראית, שנזדמנה לאליהו הנביא כשברח להתבודד במדבר. כשבא עליהם פתאום שטפון גדול, מכריז על עצמו מרחוק בקולות רעם ונהם, מאיימים ומפחידים, והם נמלטים אל הצוקים הגבוהים, וחוזים משם בפרץ המים האדיר, מערבולת פראית של סלעים, גזעי עצים, שצף-הקצף השועט ללא מעצור אל שלות ים המוות הרוגע, ומיד אחר כך נעלם הכל, והדממה חוזרת – אריה שולף תנ"ך ופותח בספר איוב: הנה זה כאן – "אחי בגדו כמו נחל, כאפיק נחלים יעבורו", וגם (במקום אחר) "והנה רוח גדולה באה, מפרקת הרים ומשברת סלעים", ומיד אחריה – "קול דממה דקה". ואריה מאושר: יש בסיס למשל, יש אמת ויש טבע. והוא מגיע אליהם.

סיפור הצתת אש במדבר, כשאין בידך גפרורים, ולא מצת של בנזין, אף הוא סיפור הישרדות – בדווית במקור, צופית-מחנאית לכשילמדוה: החמאות והקניונים שופעים אבני צור, אתה מלפף אותן במעט קליפה צמרית מצמח הצמרן, מקיש – וניצוץ אחד די בו להעלות אש. הבדווי ה"מתורבת" מחזיק כבר בכליו גם פיסת ברזל – שמא לא תזדמן לו אבן, לכשיזדקק לה. וכך הם לומדים, אגב הליכה ובשעות של מנוחה, הילכות מדבר, ומהדקים את הקשר עם חסיין ועם בני שבט הג'הלין. הכל עשוי להועיל, לכשיצטרכו.

לילה אחד, למשל, היה עליהם ללון בראס זוירה – מיצד זוהר, כיום, שהיה מבצר ששמר על המסלול מהר המלח בסדום לערד ולחברון. הלילה היה קר מאד, ושקי שינה – איין. ואז לימד אותם חסיין להכין לעצמם מזון-גחלים: אתה חופר לך "קבר" כמידותיך, מפזר על קרקעיתו גחלים עוממות משורשי הרוותם, מכסה בשיכבה דקה של אדמה, ומרפד מלמעלה בשיחים יבשים, לבידוד. וזהו – שכב בנחת. וזה אכן היה חמים ונוח, ונועם נדיר אפף אותם, ובעת הקימה בבוקר כיסו איש את משכבו בזרדים, לטשטש עקבות, ובלילה הבא חזרו שוב אל משכביהם, שהיו חמימים עדיין.

וכך גם הגיעו עד מקום שלא שמעו עליו, שאיש מאנשינו טרם הגיע אליו, כנראה. באו בחושך, עלו למעלה, ראו את מה שהם (לטענתם) המציאו לו את שמו – המכתש ("הקטן", הוא ייקרא אחר כך, כשיתגלה וימופה זה הנקרא "הגדול"), וזאת היתה להם (מספר הראל) "חווייה אדירה". כי מי ראה, עד אז, אבן-חול צבעונית? איש לא ראה וכאן אתה לוקח גרזן, דופק בו על קיר אבן-החול, ובכל מכה – נשפך חול בצבע אחר. ובדיוק כאן, לאחר חיפושים ארוכים שלא העלו מים, נופל מוישה'ל לתוך גב-מים ענק, והשמחה רבה. ובחושך הם מעלים מים, ומעמידים סיר לבישול, ויש להם ארוחה מלאה וחמה, והם שבעים ומבסוטים. ורק בבוקר, כשהם באים שוב אל הגב הזה, לשאוב מים, הם רואים שהוא פשוט שחור – מלא ראשנים...

לאחר שבועיים הסתיים מסע. תרומתו הגדולה היתה בשרטוט המפה, שעל פיה התחילו, אחר כך, מסעות המדבר של הפלמ"ח (יוזמת "המחנות העולים", מדגיש מנשה הראל גם 20 שנה אחר כך): מבית הערבה דרומה, לאורך ים המלח, ודרך המכתש הגדול – עד רביבים ("שימו לב: שניהם קיבוצים של 'המחנות העולים!'), מרחק 220 ק"מ, עשרה ימי הליכה.

ואילו החמישייה, את 15 הלא"י שקיבלו מגלילי (פחות 5 לא"י ששילמו לחסיין, שלישי הוצאותיהם) – החזירו בריבית, להרגשתם: מאז אכן החלו שם אימוני הפלמ"ח.